

С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университетінің экономикалық факультетінің 60 жылдығына арналған «**Жаңа болмыс жағдайында экономика және қоғам**» Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары, 25 мамыр 2023 жыл, I бөлім= **Материалы** Международной научно-практической конференции «**Экономика и общество в условиях новой реальности**», посвящённой 60-летию экономического факультета Казахского агротехнического исследовательского университета имени С.Сейфуллина, 25 мая 2023 год, I часть = **Materials** of the International scientific and practical conference «**Economy and Society in a new reality**» dedicated to the 60th anniversary of the Faculty of Economics of the S. Seifullin Kazakh Agrotechnical Research University, May 25, 2023, I part. – 2023. – Ч. – Б.340-345.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЭКОНОМИКАСЫ НЕГІЗІНДЕ АДАМИ РЕСУРСТАРЫНЫҢ ДАМУЫ

ӨОЖ 331.342.23:005.591.6(043)

*Ағынар Бакей, э.ғ.д., профессор
Моңғол мемлекеттік аграрлық университеті
Экономика және бизнес институты
Моңғолия Республикасы, Улан-Батор қ.
Байтуова Л.Т., э.ғ.м., аға оқытушы
С.Сейфуллин атындағы ҚАТЗУ, Астана қ.*

Постиндустриалды экономика өндіріс факторларына деген көзқарасты айтарлықтай өзгертті. Өнеркәсіптік экономиканың күш-жігері жабдықтар өндірісіне бағытталған кезде, постиндустриалды дәуірде әлеуметтік құндылықтар жүйесіндегі негізгі ұстанымдар тауарлар мен қызмет көрсету саласында жоғары технологиялар мен технологиялық жаңарудың жедел қарқыны арқылы зияткерлік өнімдер өндірісі болды.

Адами ресурстар күрделі экономикалық санат болып табылады және сапалық және сандық сипаттамаларға ие. Әр уақытта көптеген экономист ғалымдар оны өлшеу үшін әртүрлі тәсілдер мен әдістерді қолдануды ұсынды.

Қазақстанда өсіп келе жатқан жаһандық бәсекелестік жағдайында қажетті экономикалық даму мен инновациялардың вариацияларын өлшеу үшін жасалды. Проблемаларды алдын-ала талдауға мүмкіндік беретін қайталама деректерді өңдеуге негізделген. Қазақстанның инновациялық экономикадағы белсенділігіне әсер ететін негізгі факторларды бағалау үшін Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының деректері пайдаланылды.

Қазақстан Республикасында инновацияның барлық түрлері бойынша кәсіпорындардың инновациялық белсенділігінің негізгі көрсеткіштерін іріктеп, топтық талдау, статистикалық деректер, мемлекеттің инновациялық адами ресурстары туралы сараптамалық қорытынды негізінде алынды [1].

Кәсіпорынның инновациялық дамуы-оның қызметінің тиімділігін арттырудың негізі. Кәсіпорынның инновациясы – бұл басқару объектісін өзгерту және экономикалық, экологиялық, ғылыми-техникалық немесе басқа әсер түрін алу мақсатында инновацияны енгізудің түпкілікті нәтижесі.

Ғылыми-техникалық прогресс - бұл ғылымның, техниканың, технологияның үздіксіз даму процесі, еңбек заттарын жетілдіру, өндіріс пен еңбекті ұйымдастырудың формалары мен әдістері. Ол еңбек жағдайларын жақсарту, қоршаған ортаны қорғау, нәтижесінде ұлттың әл-ауқатын арттыру сияқты әлеуметтік — экономикалық міндеттерді шешудің маңызды құралы болып табылады [1].

Қазақстанның инновациялық экономикалық өсу факторларының әртүрлі жіктелімдерін негізге ала отырып, төмендегідей сипаттауға болады.

- ✓ көріністің мәні бойынша: экономикалық және экономикалық емес.
- ✓ өндіріс әдісі бойынша: кең және қарқынды;
- ✓ өндіріс факторлары бойынша: сұраныс, ұсыныс және тарату факторлары;
- ✓ бағалау дәрежесі бойынша: объективті және субъективті;
- ✓ қызмет саласы бойынша: экономикалық, қаржылық, өндірістік, білім беру және т. б.;
- ✓ әсер ету мерзімі бойынша: қысқа мерзімді, орта мерзімді және ұзақ мерзімді;
- ✓ әсер ету деңгейі бойынша: салалық, мемлекеттік және халықаралық және т. б.
- ✓ басқару әдісі бойынша: жаңғыртылатын және жаңғыртылмайтын;
- ✓ әсер ету ортасы бойынша: ішкі және сыртқы.

Қазіргі экономикадағы кәсіпорындардың инновациялық дамуының негізгі бағыттарына келесілер жатады:

- ✓ кешенді механикаландыру және автоматтандыру;
- ✓ химияландыру;
- ✓ электрлендіру;
- ✓ өндірісті электронизациялау;
- ✓ жаңа материалдарды енгізу;
- ✓ жаңа технологияларды игеру.

Қажетті ақпараттарды зерделей келе, Қазақстанның инновациялық дамуы басқа да факторлар сияқты кадр тапшылығымен, инновациялық үдерістер мен жобаларды басқару қабілетімен тежеледі. Ғылыми сектордағы оң статистикаға қарамастан, еліміздегі ғылыми кадрлары тиімді мемлекеттік қолдау арқылы қосымша ынталандыруымыз қажет [2].

Қазақстандағы инновациялық үдерістер негізінде Адами ресурстарды дамыту жолында БҰҰДБ-ның 2016-2020 жылдардағы Адами даму индексі (АДИ)/ адами әлеуетті дамыту индексі және оның компоненттерін (АӘДИ) басшылыққа ала отырып, Қазақстан адам дамуының орташа деңгейі бар елдер тобына кіргенін, қай жылдан бастап Қазақстан жоғары деңгейдегі топқа өткенін

"Адам дамуы туралы баяндама" Біріккен Ұлттар Ұйымының Даму Бағдарламасы (БҰҰДБ) 1990 жылдан бастап даму саласындағы маңызды мәселелерді, тенденциялар мен саяси шараларды тәуелсіз, аналитикалық және эмпирикалық негізделген талқылау ретінде жариялаған адам дамуы туралы жаһандық баяндамалар сериясының ең жаңа нұсқасынан көруге болады.

Адамның дамуы - бұл адамдардың таңдау қабілетін кеңейту процесі. Яғни олар таңдаған өмір салтын ұстану мүмкіндігі. Шын мәнінде, бұл таңдау тарихи түрде өзгертін қоғамды толғандыратын мәселелердің үлкен шеңберіне қатысты. Сондықтан адами әлеует, оның жағдайы қоғамда болып жатқан процестерді сапалы бағалаудың өлшемі бола алады. Осылайша, қоғам мен мемлекеттің адам дамуы саласындағы міндеттері нақтыланады. Адамның даму деңгейін және ондағы өзгерістерді өлшеу, сондай-ақ оның динамикасын сандық бағалауды анықтау үшін интегралды әлеуметтік – экономикалық көрсеткіш-адам әлеуетінің даму индексі (АДИ) жасалды [3].

Адами даму индексі - бұл адам дамуының үш негізгі өлшемі бойынша ұзақ мерзімді жетістіктерді бағалаудың құрамдас индикаторы: денсаулық пен ұзақ өмір, білімге қол жетімділік және лайықты өмір деңгейі. Денсаулық пен ұзақ өмірді өлшеу өмір сүру ұзақтығымен бағаланады. Білім деңгейі ересек халықтың орташа білім ұзақтығымен өлшенеді. Өмір сүру деңгейі жан басына шаққандағы жалпы ұлттық өнім (ЖҰӨ) деңгейімен өлшенеді.

2020 жылға арналған Қазақстанның АДИ мәні 0,825 құрайды, бұл елді адам әлеуетінің дамуының өте жоғары деңгейі санатына жатқызады, 189 ел мен аумақтың 50— ші орнын алады. Бұл атақ Барбадоспен бөлінеді. 1990 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңде Қазақстанның АДИ мәні 16,0 пайызға ұлғайып, 0,690-нан 0,825-ке дейін өсті. Оны төмендегі АДИ көрсеткіштерінің әрқайсысы бойынша Қазақстанның ілгерілеуіне шолу берілген –ші кестеден көруге болады. 1990 жылдан бастап 2020 жылға дейінгі кезеңде Қазақстанда туу кезінде күтілетін өмір сүру ұзақтығы 3,2 жылға, мектепте орташа оқу жылдары 3,7 жылға, ал күтілетін оқу жылдары 2,7 жылға ұлғайды. 1990-2022 жылдар аралығында Қазақстанның жан басына шаққандағы ішкі жалпы өнімі шамамен 64,7 пайызға өсті [3].

Кесте 1- Қазақстанның АДИ тенденциялары уақыт қатарлары мен жаңа мақсатты бағдарлардың дәйекті деректері негізінде

Жылдар	Туған кездегі өмір сүру ұзақтығы	Оқудың күтілетін ұзақтығы	Мектептегі оқу жылдарының орташа саны	Жан басына шаққанда ЖҰӨ \$	АДИ мәні
1990	66,8	12,4	8,1	13,734	0,690
1995	63,9	12	9,3	8,735	0,664
2000	63,5	12,3	10,5	9,902	0,685
2005	65,2	14,3	11,7	15,407	0,747
2010	67,6	14,4	11,4	17,925	0,765
2015	69,7	15	11,7	23,164	0,797

2016	69,9	15	11,7	22,054	0,797
2017	70	15,1	11,8	22,626	0,800
2018	70	15,1	11,8	22,626	0,800
2019	73,6	15,6	11,9	22,857	0,817
2020	73,6	15,6	11,9	22,857	0,825

Ескерту - Адам дамуының жаһандық көрсеткіштері туралы есеп мәліметтерінен алынды [6].

Біріккен Ұлттар Ұйымының Даму Бағдарламасы жасаған баяндама сүйенсек Қазақстан 2020 жылы 189 елдің ішінен 51-ші орынға тұрақтап, биылғы жылы да өзінің тұрақты орынын сақтап қалды.

Сурет 1. Қазақстанның АДИ тенденциялары уақыт қатарлары мен жаңа мақсатты бағдарлардың дәйекті деректері
Ескерту - Адам дамуының жаһандық көрсеткіштері туралы есеп мәліметтерінен алынды [6].

Адами әлеует қарқынды даму факторының барлық қасиеттері мен көрсеткіштеріне ие, бірақ оның құны мен тиімділігін дәл өлшеуде белгілі бір проблемалар бар.

Бұл проблемалар ең көп элементті, күрделі және күрделі адами капиталды анықтаудың көмескілігімен, сондай-ақ оның сапасының және, тиісінше, нәтижелілігінің белгілі бір елді сипаттай алатын көптеген параметрлер мен көрсеткіштерге тәуелділігімен байланысты.

Сонымен қатар, «капитал» ұғымын толығымен қолданудың этикалық мәселелері бар, өйткені ол адамға, халыққа және ұлтқа қатысты. «Адами капитал» экономикалық санаты басты көрсеткіш - адами капиталдың тиімділігі мен сапасы бойынша халықтар мен ұлттардың күшті бөлінуіне әкеледі [4].

Алайда, Біріккен Ұлттар Ұйымының халықаралық институттары кеңінен қолданатын адам дамуының индексі (АДИ) бұл айырмашылықтарды түбегейлі жояды.

Ұзақ өмір сүру, білім беру және табыс көрсеткіштерінің жиынтығы бола отырып, Адами даму индексі дамуды неғұрлым барабар және жан-жақты қарастыруға мүмкіндік береді.

Индекс адам әл-ауқатының маңызды параметрлерін ескереді.

Индекс арқылы тікелей немесе жанама түрде қоршаған денсаулық және ұзақ өмір сүру сияқты сипаттамалар ескеріледі: орта, мәдениет, білім деңгейі және табыс деңгейі.

Барлық осы компоненттер құжатталған және еларалық салыстыру үшін жарамды.

Адами даму индексі - бұл БҰҰДБ сарапшылары үнемі жетілдіріп отыратын кешенді әлеуметтік-экономикалық көрсеткіш [5].

Адами әлеуеттің тиімділігін арттыру және озық елдер деңгейінде инновациялық экономика құру үшін:

- адами капиталдың өте жоғары деңгейі мен сапасы және оның өсуі мен дамуына жоғары инвестициялар;

- өмірдің жоғары деңгейі мен сапасы;

- НРДІ жоғары деңгейі және экономикалық еркіндік;

- іргелі ғылым дамуының жоғары деңгейі;

- қолданбалы ғылымдар дамуының жоғары деңгейі;

- елімізде қуатты зияткерлік Технологиялық даму орталықтарының болуы;

- адамның зияткерлік қызметінің барлық салаларында қуатты синергетикалық әсер;

- озық және тиімді инновациялық және венчурлық жүйелер, мемлекет қолдауымен;

- тартымды инвестициялық ахуал және инвестициялық рейтингтердің жоғары деңгейі;

- инфляцияның төмен деңгейі (3-5% - дан кем).

Білім беруді, ғылымды және өнеркәсіпті интеграциялау, қазіргі заманғы ғылыми-техникалық жетістіктер негізінде жоғары оқу орнынан кейінгі білім беруді дамыту бүгінгі күні экономикалық дамудың басым бағыттарының бірі болып табылады [5].

Адами ресурстар-бұл коммерциялық немесе коммерциялық емес кәсіпорынға немесе ұйымға қатысты адамдарды, олардың қабілеттері мен мүмкіндіктерін, қосқан үлестерін, еңбегін және әлеуетті күштерін сипаттайтын жан-жақты түсінілетін термин. Компанияның жабдықтары қандай болса да, кәсіпкер жабдыққа немесе тауарға қанша қаражат салса да, егер материалдық тауарларды басқаратын сауатты жұмысшылар болмаса, онда даму болмайды. Көп ұзамай бәрі жарамсыз болып, құлап, жоғалып кетуі мүмкін. Адами ресурстар-бұл өзгеріс, өнімділік, пайда көзі.

Кәсіпорында адам ресурстарын пайдалану тиімділігінің негізгі көрсеткіштерінің бірі еңбек өнімділігі мен еңбек сыйымдылығы. Сонымен қатар қазіргі таңда мемлекетке инновациялық дамудың тиімді стратегиясы қажет, ол ең алдымен азаматтардың адами әлеуетін дамыту мен жұмыспен қамтудан тұрады. Білім беруді, ғылымды және өнеркәсіпті интеграциялау,

қазіргі заманғы ғылым мен техника негізінде білім беруді дамыту бүгінде экономикалық дамудың басым бағыттарының біріне айналды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Байгісіев М.К. Ұлттық экономиканы мемлекеттік реттеу [Текст] / М.К.Байгісіев. – А: Раритет, - 2010. – 240 б.
2. Мильнера Б.З. Инновационное развитие [Текст]: Экономика, интеллектуальные ресурсы, управление знаниями / под общ. ред. Мильнера Б.З. - М.: ИНФРА-М, - 2010. - 624 с.
3. Колесова В.П. Человеческое развитие: новое измерение социально экономического прогресса. [Текст]: Учебное пособие под общей редакцией проф. В.П. Колесова. - М.: Права человека, - 2008. - 636 с.
4. Байтуова Л.Т. Development of Human Resources in the Conditions of the Industrial Innovation-Driven Economy of Kazakhstan. [Text] / Journal of Advanced Research in Law and Economics, [S.l.], - v. 9, n. 6, - P. 1869-1883.